

УДК

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2021.2.5>

Стратійчук Іванна Романівна,
культуролог, куратор мистецьких проєктів

ГРАФІЧНИЙ ПІДХІД ДО ТЕХНІКИ ГАРЯЧОЇ ЕМАЛІ У ТВОРЧОСТІ ОКСАНИ СТРАТІЙЧУК ТА ОЛЕКСІЯ КОВАЛЯ

Техніка гарячої емалі відома людству з давніх часів – нею прикрашали ювелірні та ужиткові вироби єгиптяни, греки та скіфи. У середні віки та пізніше ця техніка зберігалась та розвивалась в Європі у окремих осередках.

В кінці XIX століття емаль входить до арсеналу професійних художників, тобто із ювелірної, декоративно-ужиткової техніки переходить до сфери вільного мистецтва. Втім, через свою технічну складність, коштовність матеріалів та примхливість у процесі виготовлення гаряча емаль досі залишається доволі рідкісною технікою, що передається від осередка до осередка, від майстра до майстра.

У статті описано особливості використання техніки гарячої емалі у поєднанні з графічною технікою офорту у творчості київських художників Оксани Стратійчук та Олексія Ковалю. Розглядається історія передачі техніки від осередку до осередку та розвитку графічного підходу у межах творчої практики кожного з майстрів від початку 1990-х років і до сьогодні. Окреслено також їх основні теми та напрямки творчого інтересу, а також перспективи поширення графічного підходу до техніки гарячої емалі у інших творчих осередках на теренах України.

Ключові слова: гаряча емаль, офорт, травлення.

Stratiychuk Ivanna. PRINTMAKING APPROACH TO THE TECHNIQUE OF HOT ENAMEL IN THE ART PRACTICE OF OKSANA STRATIYCHUK AND OLEKSIY KOVAL

The technique of hot enamel has been known to mankind since ancient times – it was used to decorate jewelry by Egyptians, Greeks and Scythians. In the Middle Ages and later, this technique was preserved and developed in Europe in some centers.

At the end of the XIX century, enamel is part of the arsenal of professional artists, that is, from jewelry, decorative and applied techniques to the field of free art. However, due to its technical complexity, cost of materials and capriciousness in the manufacturing process, hot enamel is still a rather rare technique that is passed from cell to cell, from master to master.

The article describes the specific usage of hot enamel technique combined with intaglio printmaking technique of etching developed by Kyiv artists Oksana Stratiychuk and Oleksii Koval. The history of technical transfer and its development in each artist's practice is traced from the beginning of 1990's till today. The article also describes their main themes and vectors of personal creative interest, as well as the perspective of this method's distribution in Ukraine.

Key words: hot enamel, etching.

Постановка проблеми. Техніка гарячої емалі відома людству з давніх часів – нею прикрашали ювелірні та ужиткові вироби єгиптяни, греки та скіфи. У середні віки та пізніше ця техніка зберігалась та розвивалась в Європі у окремих осередках, «спалахами», як писала Ю. Бородай, українська дослідниця художньої емалі [1, с. 9]. Зокрема, в часи розквіту Київської Русі місцеві ювеліри знали й практикували перегородчасту емаль, що, ймовірно, потрапила до наших країв з Візантії. Згодом ця техніка використовувалась для оздоблення культових предметів, пізніше – предметів особистого вжитку, прикрас та елементів декору.

В кінці XIX століття емаль входить до арсеналу професійних художників, тобто із ювелірної, декоративно-ужиткової техніки переходить до сфери вільного мистецтва. Втім, через свою технічну складність, коштовність матеріалів та примхливість у процесі виготовлення гаряча емаль досі залишається доволі рідкісною технікою, що передається від осередка до осередка, від майстра до майстра.

Мета статті – дослідити графічний підхід до техніки гарячої емалі у творчості Оксани Стратійчук та Олексія Ковалю.

Виклад основного матеріалу. Поширення техніки гарячої емалі в центральній Україні

у другій половині ХХ століття відбулося значною мірою завдяки зусиллям київського художника Олександра Бородая. В його майстерні практикують живописний різновид цієї техніки, і саме там з нею познайомились київські та дніпропетровські художники Тамара Турдисва, Тетяна Ільїна, Тетяна Дреєва, Анастасія Рябчук, Людмила Мисько, Устим Федько, Сергій і Тетяна Колечки, Станіслав Юшков та інші [1, с. 10-11]. Графічний підхід до техніки гарячої емалі, про який говориться у цій статті, також народився в Києві і виростає із майстерні Бородая, але не безпосередньо, а через художників з Дніпропетровська та художній пленер у Седневі.

У 1992 році на всеукраїнському художньому пленері у місті Седнів зібралися художники з різних міст України. Варто зазначити, що в кінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття седнівські пленери відігравали значну роль у творчому обміні, поширенні вмінь, прийомів, навиків і навіть тем та ідей серед українських художників із різних – переважно герметичних – географічних осередків. На цей пленер приїхали дніпропетровські художники Микола і Тетяна Корольови. Вони були знайомі з технікою гарячої емалі, привезли з собою всі необхідні матеріали та випалювальну піч і навчали емалі всіх охочих. Від Миколи і Тетяни Корольових техніці емалі навчилися київські художники-графіки Іван Кириченко та Оксана Стратійчук, які на той момент нерідко працювали у творчому тандемі [1, с. 12].

Іван Кириченко та Оксана Стратійчук працювали у графічній техніці офорта. Ця техніка полягає у травленні мідної дошки за допомогою кислоти, щоб створити тонкий заглиблений рельєф. У друкованій графіці ця протравлена дошка стає друкарською формою – на неї наносять фарбу та друкують зображення. Після знайомства з технікою гарячої емалі, Іван Кириченко першим запропонував використовувати відпрацьовані офортні форми (тобто ті, з яких попередньо був знятий наклад відбитків) у якості поверхні для нанесення порошку емалі. Таким чином частина міді залиша-

лася відкрито – з попередньо протравленим заглибленим рельєфом, а частина – вкривалася лискучою склоподібною емаллю. Через обмежені розміри муфельної печі для випалювання, мідні дошки довелося різати на сегменти, а після емалювання – заново збирати, закріплюючи на дерев'яній основі. Таким чином визначилися основні риси графічного підходу до техніки гарячої емалі: це поєднання сегментованої травленої міді та емалі. Нерідко перед тим, як різати та емалювати дошку, художник друкує її як офорт.

Після пленеру у Седневі Іван Кириченко та Оксана Стратійчук почали працювати у техніці гарячої емалі. У них були як спільні роботи, коли Кириченко різав та емалював офорти Стратійчук, так і власні твори. Іван Кириченко багато експериментував з використанням левкасу та інших додаткових технік і створив чимало цікавих робіт. Художник плідно працював з емаллю до середини 2000-х, коли відійшов від активної творчої практики та зосередився на викладацькій діяльності.

Але Оксана Стратійчук продовжила час від часу звертатися до техніки гарячої емалі, хоча перевагу досі надає своїм основним графічним технікам – офорту та мокуліто.

Робота у техніці емалі почалась для Оксани Стратійчук, професійного графіка та майстерного офортиста, з експериментів із відпрацьованими друкарськими формами [5, с. 2] на пленері у Седневі. Офортна форма – це мідна чи цинкова пластина із заглибленим рисунком, що утворюється у процесі травлення дошки кислотою. Витривалість друкарської форми сильно перевищує типовий для станкової графіки обмежений тираж, тому, після того як із дошки знімають необхідну кількість відбитків, вона може отримати нове життя у якості самостійного мистецького твору чи його складової частини.

Завдяки вогнестійкості матеріалу, мідні друкарські форми придатні для поєднання із технікою гарячої емалі. Комбінація художніх властивостей офортної форми: тонкого заглибленого рельєфу травленого штриха, шорсткої поверхні акватинти, структури металу, що проявляється на міді у результаті відкритого травлення, – із напівпрозорими та мінливими барвами емалі, а також із несподіваними ефектами та фактурами, що виникають при роботі з обома техніками, створює унікальне оптичне розмаїття у межах кожного окремого твору.

Перші емалі Оксани Стратійчук, виконані у тандемі з Іваном Кириченком, були створені на основі її офортів з класичного циклу на міфологічну тему. Емалі Оксани, виконані протягом останніх років, уже не мають такого ж безпосереднього стосунку до її офортів, хоча створені у тій же графічній манері із поєднанням протравленої міді та живописної емалі. У них легко можна віднайти мотиви, характерні для її творчості різних років: як стилізовані жіночі постаті, що прославили її офорти у 90-х, так і флористичні нариси, характерні для її нових робіт. Складаючи порівняно невелику частку від усіх творів художниці, роботи у техніці емалі дають яскраво ілюміновану вибірку основних тем та сюжетів, що захоплювали Оксану Стратійчук впродовж усього її творчого шляху.

Графічний підхід до емалі максимально розвинув київський художник Олексій Коваль. Художник починав навчатися техніці гарячої емалі у приватній майстерні Івана Кириченка і засвоїв цей своєрідний підхід до роботи з живописною емаллю.

При роботі з емаллю Олексій Коваль також застосовує сегментовані мідні дошки з попередньо протравленим заглибленим рельєфом – подібні до підготовлених до друку офортних форм. Власне, перед тим як розрізати мідну дошку на сегменти для випікання емалі, Олексій навіть друкує деякі свої форми-протоемалі на папері – виготовляє естампи, ідентичні відбиткам офорту. Поєднання заглибленого рельєфу на міді і переливів опуклої напівпрозорої емалі надає роботам Ковалю неперевершену оптичну багатомірність. Поділ мідної дошки на невеликі модулі дозволяє обійти обмеження по формату готової картини, яке накладається порівняно невеликими розмірами муфельної печі. Окрім того, продумані рішення при сегментації форми нерідко додають роботі композиційних акцентів чи, навпаки, м'якої пластичної динаміки. Втім, на відміну від Івана Кириченка та Оксани Стратійчук – професійних графіків, Олексій Коваль – монументаліст за покликанням, отже у своїй творчості він рухався від малого до великого, поступово надаючи ювелірній техніці гарячої емалі дійсно монументального масштабу.

Олексій Коваль народився у Києві. У 2002 році закінчив факультет живопису Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури з 2000 року став працювати у сфері монументального мистецтва, виконуючи розписи, фрески, мозаїки, ескізи вітражів, а з 2009 року віддає перевагу техніці гарячої емалі і досяг у ній значних результатів.

Перші серії емалей Олексія Ковалю об'єднані темою подорожі, символікою ока, замкненими формами овалу та кола на позначення цілісного світу, з яким зустрічається людина. Із першої подорожі до Індії у 2008 році художник повернувся з серією портретів у олівці та з нездоланною потребою відобразити у своїй творчості таємницю неосяжного світу, з яким він зіштовхнувся, створити власний образ казкового східного півострову – так народилася серія «Індія. Портрети» (2008–2013). Овальна форма, у яку поміщені роботи із серії, позначає як

власний погляд мандрівника, так і самодостатність кожного окремого світу, з яким йому довелось зіштовхнутись. У арабській серії «Тисяча і одна ніч» (2010–2014) художник вирушає у подорож вузькими вуличками старих Середземноморських міст.

У наступних серіях художник займає більш суб'єктну авторську позицію: від передачі найяскравіших подорожніх вражень Олексій звертається до творення власних образів та міфів. Так у 2013 році він починає роботу над великою серією емалей із загальною назвою «Ляльки», що складається із більш ніж тридцяти робіт. Завдяки рельєфному трактуванню облич та рук персонажів, відкритим обрисам та виступаючим елементам, емалі із цього циклу балансують на межі з малими скульптурними формами. Для перших «ляльок» Олексій Коваль самостійно ліпив усі обличчя, у другій частині серії він намагається подарувати нове життя старовинним металічним маскаронам, придбаним на антикварних ринках України й Європи. Образи, що постають у галереї «ляльок», вже не етнографічні, як у попередніх мандрівних серіях, але міфологічні, причому окрім загальновідомих міфічних персонажів (біблійних волхвів, казкових гігантів), художник викликає до життя цілком оригінальних постатей: морського царя, генерала-лахмітника, пірата й піратриці, сторожів воріт. Кожен персонаж – герой окремої історії, уособлення свого власного міфу, ретельно продуманого та втіленого художником. Робота із скульптурними елементами та травлений рисунок на міді, кольорова гама та орнамент емалі, інкрустовані елементи – усі деталі покликані служити на посилення образу, розкривати історію персонажа, задуману його автором.

Ідея другого життя для уламків минулого поєднує останні роботи із серії «Ляльки» з емалями із серії «Retro Frame Portrait». Кожен старовинний маскарон, вписаний художником у образ-«ляльку», перетворюється на повнокровного персонажа із власною атрибутикою та історією. Така ж операція у мініатюрі проходить в роботі над серією «Retro Frame Portrait»: вміщуючи старовинні фотографії та листівки у розмаїті емалеві

оклади й антикварні рамки, художник прагне подарувати нове життя зображеним на них людям, додати їм фактури, вловити, передати й підкреслити їх настрій.

Артистичне перебільшення вирізняє творчий підхід Олексія Ковалю. У своїх емалях художник щедро і невимушено поєднує колорити й орнаменти, використовує інкрустації та елементи малої пластики. Він заповнює квітами антикварні рами, оздоблює старовинні фотографії емалевими окладами, грає з функціональними та декоративними властивостями об'єктів, сміливо береться за виконання робіт різного масштабу: від тендітних мініатюрних рамок до кількадеметрових панно.

Важливе місце у творчому доробку Олексія Ковалю займає українська серія, що починає свій відлік з диптиху «Українські весільні портрети» та емалі «Замріяна». До цієї серії художник поступово додає символічні роботи («Доля», «Друга половина») та портрети сучасників у національному вбранні («Даринка», «Дівчинка з куріпкою», «Зустріч»). Братися за національну тему у мистецтві завжди непросто і навіть дещо ризиковано, адже з одного боку можна потрапити у беззмістовний фольклорний кітч, а з іншого – у тяглу мінорну традицію зображення українства у творах літературного, театрального та образотворчого мистецтва.

Про глибоку вкоріненість саме такої традиції свідчать асоціативні ряди, що мимовільно виникають у свідомості пересічного українця при згадці про рідну мову чи культуру. Найпершим словом у такому ряду асоціацій зазвичай буде слово «зберегти», а оберігати, як правило, необхідно щось слабке, кволе й те, чому постійно загрожує небезпека. Без зупину заглядаючи у минуле, вишукуючи нові приводи для смутку над тим, що все-таки не вдалося зберегти, – за цими справами у мінорній традиції практично не залишається місця для того, щоб створювати щось нове із думкою принаймні про сьогодення.

Правда у тому, що народ без історії не має майбутнього, але й не менша правда у тому, що народ, який не думає про своє майбутнє, приречений жити минулим. Саме тому в роботі над українською серією Олексій Коваль обирає стратегічно оптимістичний підхід, спрямований у майбутнє. Вже на стадії планування цієї серії художник бачить її частиною широкого культурного спадку – українського мистецтва початку XXI століття, за яким судитимуть про життя нашого покоління. Тому Олексій свідомо вдається до культурного програмування. Його мета – показати українців багатими, здоровими, щасливими та самодостатніми, – і таким чином запрограмувати життя народу на процвітання. Маючи точку відліку, українська серія поки що не має завершення. Роботу над цією темою

Коваль планує продовжувати впродовж усього життя, доповнюючи цей проект новими творами як у техніці емалі, так і у інших техниках. За задумом художника, український проект має бути дуже масштабним, адже він має стати явищем, помітним із суттєвої історичної дистанції.

Серед емалей Олексія є твори, що знаходяться поза вже описаними серіями. Серед них є квіткові панно, натюрморти та пейзажі. Ці роботи вирізняються насамперед великими розмірами і тяжінням до монументальності. Камерна техніка емалі у такому масштабі набуває зовсім нових рис, справляє дійсно величне враження. У той же час, збільшення масштабу вимагає більш суворого творчого відбору. У роботі над великими емалями художник відмовляється від властивої йому найширшої кольорової гами на користь обмеженого колориту та більших площ вільної міді – підтравленої чи полірованої.

Монументальний підхід до емалі він розвиває у подальшій серії “Місця сили”. Панно “Великі дерева” відкриває цикл. Над цим твором Олексій Коваль працював паралельно із більш ранніми орієнтальними серіями (“Індія. Портрети”, “Тисяча і одна ніч”), тому “Великі дерева” несуть певні риси світоглядної спорідненості з ними. Так у вигадливих візерунках, створених сплетеним гіллям на тлі вечірнього неба, автора у першу чергу приваблюють орнаментальні мотиви. Неочікувана краса простого природного явища виявляється не менш екзотичною, аніж досвід заморських мандрівок й прогулянок нічними вуличками східних міст. Наступна робота, “Зірки. Платани. Барселона” (2016), продовжує й розвиває цю візію. Відблиски сонця запалюють зорі у верховітті старих платанів. Але тут художник, здається, вже не покладається на випадкове враження, а навмисно вичікує найбільш ефектного моменту, щоб возвеличити його.

Ще більшим масштабом та, водночас, витонченістю наділена робота “Весна іде”. Цей твір також позначає ідейний зсув, що відбувається всередині серії. Пронизливо пекуче небо кольору останніх морозних днів захоплює погляд та займає більшу частину майже двометрового панно. Земля – ледь відчутний край. Сніг на вітах дерев перетворюється на цвіт.

Гостре передчуття, пристрасне очікування весни прочиняє двері реальності для магії. Від піднесення дійсності у всій її природній красі Олексій Коваль переходить до творення власного образу світу, де буденне і є найбільш повним втіленням надприродного. Небеса, витворені делікатними акварельними переливами, стають метафорою вічності. На її тлі непередбачуваними візерунками переплітаються, тягнуться догори гілки розлогих дерев – неповторні людські долі, що квітнуть окремими історіями.

Мистецтво – потужний оптичний фільтр, якому під силу перетворювати реальність на театралізоване дійство. Художник, як вправний режисер, підсилює певні емоції, стишує інші, додає символів та змістів – і ось глядач уже в полоні його уяви. Зав’язка, розвиток сюжету, кульмінація, фінал – у результаті ми дивимось на світ новими очима. Ідея єдності фантастичного та буденного, виражена у пейзажах Олексія Ковалю, вимагає відповідної перспективи. Тому, зрештою, точка зору, розташована на рівні людського зросту, спільна для перших робіт серії, виявляється недостатньо переконливою для розвитку теми. У наступних творах погляд автора то зринає під хмари, то пірнає до самого долу. Так небо дивиться на землю, а земля у відповідь позирає на безмежні небеса. “Місце сили” – умовна просторова точка, це радше гостре і повне переживання дійсності, аніж певна локація. Тим не менш, це місце, де сходяться світи, де фантастичне сприймається як буденне, а буденність – як магія.

Серія пронизана символами пов’язаності: у сплетінні гілля дерев, розгалуженні гірських потоків, поєднаних перегородах рисових полів прочитується ідея про відображення вічності у кожній конкретній миті, взаємозв’язок долі окремої людини та всесвіту. Метафоричність, загалом притаманна творчості Олексія Ковалю, також набуває у циклі “Місця сили” масштабних рис. Та це не ювелірний символізм, що вимагає пошуку знаків та розгадування кодів, а потужне, монументальне, висловлювання. Художник свідомо вдається до самообмеження у засобах творчого вираження: декоративні елементи, вкраплення левкасу та гобелени, що нерідко зустрічаються у попередніх серіях,

зовсім відсутні у роботах з циклу «Місця сили». Ніщо не відволікає увагу від алхімії тонких кольорових переливів емалі, створеної у багато випікань.

Окрім індивідуальної творчої діяльності Олексій Коваль займається просвітницькою – з 2016 року його виставки емалі проходили у обласних музеях України, знайомлячи таким чином регіональні художні осередки із графічним підходом до гарячої емалі. Оксана Стратійчук та Олексій Коваль були учасниками всеукраїнського симпозіуму з техніки емалі, що проходив при Музеї українського живопису у 2019 році. А у 2021 році з ініціативи Олексія Ковалю у Дніпропетровському обласному художньому музеї відкрилася колективна виставка «Мова емалі», у якій взяли участь художники з Києва, Дніпропетровська та Білорусі.

Таким чином, графічний підхід до техніки гарячої емалі, що виник на перетині офорту та живописної емалі у практиці київських художників-графіків Івана Кириченка та Оксани Стратійчук, розвинувся до монументальних масштабів у творчості Олексія Ковалю. Техніка гарячої емалі продемонструвала свою універсальність при поєднанні з травленням та при масштабуванні від ювелірного виробу до кількадеметрового панно. Зусиллями київських та дніпропетровських художників здійснюється поширення знань про емаль серед публіки та технічних навиків серед професіоналів, тому є підстави сподіватися, що ця техніка буде набувати подальшого розвитку, а серед професійних емальєрів з'являтимуться нові імена, які яскраво представлятимуть українське мистецтво світові.

Література:

1. Бородай Ю.О. Українська емаль. Альбом-каталог. Київ : Укр. письменник, 2013. 264 с.
2. Київ-Берлін. Transmission. Альбом-каталог. Київ : Такі справи, 1997. 24 с.
3. Коваль Олексій. Емаль. Альбом-каталог. Вступна стаття І. Стратійчук. Київ : Huss, 2016. 128 с.
4. Стратійчук І.Р. В поєднанні вечногo искусства: эмали Алексея Ковалю. *Антиквар*. 2016. № 5–6 (96). С. 138–143.
5. Стратійчук Оксана. Емаль. Альбом-каталог. Вступна стаття І. Стратійчук. Київ : Гнозис, 2015. 12 с.

References:

1. Boroday Y.O. (2013) *Ukrainian enamel [Ukrainian enamel]*. Kyiv: Ukrainsky pismennyk. 264 p. [in Ukrainian and English]
2. Kyiv-Berlin. Transmission. (1997) Kyiv: Taki spravy. 24 p. [in Ukrainian and German]
3. Koval Oleksii. (2016) *Emal [Enamel]*. Kyiv: Huss. 128 p. [in Ukrainian and English]
4. Stratiychuk I. (2016) *V poiskah vechnogo iskusstva: emali Alekseia Kovalia [In pursuit of the eternal art: enamel by Oleksii Koval]*. *Antykvart*. №5–6 (96). P. 138–143. [in Russian]
5. Stratiychuk O. (2015) *Enal [Enamel]*. Kyiv: Gnozis 12 p. [in Ukrainian and English]